

*Валерія Валеріївна Ходош,
молодший науковий співробітник
відділу міжнародного права та права ЄС
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-2430-1313*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОГОВІРНИХ РЕЖИМІВ АБСОЛЮТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ

Актуальність. Однією із особливостей абсолютної відповідальності є фрагментарність нормативного закріплення. Відповідні положення містяться у низці міжнародних договорів, які формувалися для ризиків конкретних правомірних видів діяльності. У таких актах закріплюються як матеріальні підстави відповідальності, так і окремі елементи механізмів її реалізації.

Однак, навіть у тих випадках, коли такі механізми прямо передбачені, вони не функціонують автономно від національного права. Навпаки, їх практичне застосування відбувається через національні системи права, які визначають порядок розгляду вимог, умови доступу до правосуддя, фінансове забезпечення відповідальності та інші ключові аспекти.

Це зумовлює необхідність аналізу не лише міжнародно-правового регулювання абсолютної відповідальності, а й реалізації його на рівні національних систем права.

Огляд літератури. До вивчення абсолютної відповідальності у своїх роботах зверталися В. Денисов, С. Андрейченко, А. Льовін, Д. Чорнобай, Х. Барбоза, Л. Голді, Д. Шелтон, К. О'Кіф, П. Вінфред, В. Дженкс та ін. Значна увага приділялася й окремим чи договірним режимам у деяких сферах реалізації абсолютної відповідальності в рамках досліджень Ю. Крупки, О. Стельмах, Н. Малишевої, Т. Короткого та ін. Водночас висвітлення наявних тенденцій в окремих галузях потребує подальшого дослідження для виявлення загальних закономірностей реалізації міжнародної абсолютної відповідальності, зокрема в частині ролі національних правових систем у повноцінному функціонуванні цього виду відповідальності.

Метою дослідження є встановлення особливостей реалізації різних договірних режимів абсолютної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на спрямованість на забезпечення оперативної та адекватної компенсації, регулювання абсолютної відповідальності не може існувати в рамках традиційних підходів міжнародно-правової відповідальності. Адже йдеться не про реагування на порушення, а про забезпечення здійснення обов'язку відшкодування шкоди, що виникає у зв'язку з правомірною діяльністю.

Відповідні міжнародно-правові норми визначають зміст обов'язку відшкодування шкоди, однак не встановлюють порядок його виконання. Саме цей порядок формується у межах національних систем права, які забезпечують процесуальну форму реалізації відповідальності, включаючи пред'явлення вимог, їх розгляд та виконання, а також фінансові механізми компенсації.

У загальному вигляді зміст конвенційних режимів абсолютної відповідальності зводиться до того, що держави, навіть не будучи операторами небезпечної діяльності, зобов'язані забезпечити своєчасну та адекватну компенсацію шкоди потерпілим нерезидентам. З цієї метою держави повинні приймати необхідне законодавство для адаптації своїх внутрішніх систем права таким чином, щоб забезпечити потерпілим доступ до національних судів, наділити ці суди належною юрисдикцією та передбачити ефективні засоби правового захисту із застосування принципу недискримінації [1, с. 42].

Такий підхід ліг в основу проєктів Принципів розподілу збитків у випадку транскордонної шкоди, заподіяної небезпечними видами діяльності 2006 року, розроблених Комісією міжнародного

права ООН. Зокрема, прямо встановлюється Принцип 4 – забезпечення оперативної та адекватної компенсації потерпілим, причому держава походження повинна досягати цього не лише шляхом встановлення відповідного режиму відповідальності, а й через гарантування ефективного доступу до правосуддя [2, с. 156].

Водночас зазначені Принципи не формують завершеного механізму реалізації відповідного обов'язку. Навпаки, вони прямо відсилають до національних систем права, у межах яких вирішуються ключові питання реалізації. Зокрема, Принцип 6 передбачає забезпечення доступу до національних засобів правового захисту на засадах недискримінації, включаючи процесуальні гарантії доступу до правосуддя, наявність ефективних засобів захисту та виконання рішень [2, с. 172].

Комісія міжнародного права ООН зазначає, що в режимах абсолютної відповідальності існує низка змінних елементів, які доцільно залишити на розсуд окремих держав, їх національного законодавства або практики, з огляду на їхні специфічні потреби, політичні реалії та рівень економічного розвитку [2, с. 181].

Наведені підходи набувають конкретного втілення у конвенційних режимах, у межах яких формуються різні моделі реалізації абсолютної відповідальності. Саме їх аналіз дає змогу виявити, яким чином обов'язок відшкодування шкоди, закріплений у міжнародному праві, набуває практичної форми через національні правові механізми.

Найбільш деталізованою у цьому сенсі видається режим, сформований у сфері ядерної енергетики. Йдеться не про єдиний універсальний режим, а про взаємопов'язані норми низки міжнародних договорів, які в результаті утворюють своєрідну систему реалізації відповідальності за ядерну шкоду, до яких належать: Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною у сфері ядерної енергії 1960 року та Протокол до неї 1982 року; Брюссельська додаткова конвенція 1963 року та Протокол до неї 1982 року; Брюссельська конвенція про відповідальність операторів ядерних суден 1962 року; Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 року та Протокол про внесення змін до неї 1997 року; Брюссельська конвенція про цивільну відповідальність у сфері морського перевезення ядерних матеріалів 1971 року; Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду 1997 року.

Ці конвенційні системи закріплюють не лише сам обов'язок відшкодування шкоди, а й комплекс правових механізмів, спрямованих на забезпечення його реалізації. При цьому характерною рисою відповідного регулювання є поєднання міжнародно-правових норм, що визначають основні параметри відповідальності, з національними правовими механізмами, через які ця відповідальність реалізується.

Ключовим елементом відповідних систем є каналізування (channelling) відповідальності на оператора ядерної установки. Такий підхід означає, що вимоги про відшкодування шкоди можуть бути пред'явлені виключно до оператора, незалежно від участі інших осіб у заподіянні шкоди. Це уможливило уникнути створення складної системи розподілу відповідальності між кількома суб'єктами і сприяє забезпеченню оперативності компенсації.

Водночас вирішального значення для реалізації відповідальності набуває визначення юрисдикції. Відповідно до ст. IX Віденської [3] та ст. 14а Паризької конвенцій [4], юрисдикція щодо розгляду вимог визначається за територіальним критерієм, а саме щодо місця, де стався інцидент. Це означає, що саме національне право цієї держави визначає процесуальний порядок розгляду вимог, включаючи правила доказування, строки звернення до суду та порядок виконання судових рішень [5, с. 981].

Не менш важливим є фінансовий елемент механізму реалізації абсолютної відповідальності. Відповідні міжнародні договори встановлюють обов'язок оператора забезпечити фінансове покриття відповідальності, однак конкретні форми такого забезпечення (страхування, державні гарантії або інші механізми) визначаються національним правом. Крім того, функціонує багаторівневий механізм компенсації, передбачений Брюссельською додатковою конвенцією 1963 року [6], який поєднує відповідальність оператора з публічними фінансовими ресурсами держав.

Отже, у ядерній сфері сформовано складний багаторівневий режим реалізації абсолютної відповідальності, у якій міжнародно-правове регулювання визначає основні параметри відповідальності, тоді як її здійснення забезпечується через національні процесуальні, фінансові та інституційні механізми.

Окремий конвенційний режим реалізації абсолютної відповідальності сформовано щодо відшкодування шкоди від забруднення нафтою, врегульований Міжнародною конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1969 року (у редакції Протоколу 1992 року) та Міжнародною конвенцією про створення Міжнародного фонду для компенсації шкоди від забруднення нафтою 1971 року (у редакції 1992 року).

Відповідно до ст. III (4) Конвенції 1969 року [7] встановлюється каналізування відповідальності, концентруючи відповідальність у судовласника як єдиного суб'єкта.

Реалізація відповідальності здійснюється у межах національних систем права. Зокрема, відповідно до ст. IX Конвенції 1969 року [7], так само як і при регулюванні відповідальності за ядерну шкоду, вимоги про відшкодування шкоди розглядаються судами держави, на території якої виникла шкода, що зумовлює застосування національного процесуального права до питань пред'явлення вимог, їх розгляду та виконання судових рішень. Водночас Конвенція 1969 року передбачає обов'язкове фінансове забезпечення відповідальності (ст. VII), що створює передумови для її реалізації на практиці.

При цьому роль національних систем права не обмежується лише юрисдикцією. Вони забезпечують функціонування ключових елементів механізму реалізації відповідальності, закріплених у конвенційному режимі.

Зокрема, саме на рівні національного права здійснюється реалізація принципу каналізування відповідальності та закріплення процесуальної можливості пред'явлення вимог виключно до судовласника. Аналогічно, обмеження відповідальності набуває практичного значення лише через процедури його застосування в національних судах.

Особливе значення має також реалізація положень щодо обов'язкового фінансового забезпечення відповідальності, що вимагає створення у національному праві механізмів страхування та гарантій цивільної відповідальності за шкоду від забруднення нафтою, а також забезпечує можливість пред'явлення вимог безпосередньо до страховика.

Крім того, національні суди відіграють ключову роль у взаємодії з механізмами Міжнародного фонду компенсації шкоди від забруднення нафтою, який забезпечує додаткову компенсацію витрат на ліквідацію наслідків забруднення та відшкодування шкоди понад межі відповідальності судовласника [8, с. 201]. Саме на підставі встановлених національними судами обставин шкоди та розміру компенсації здійснюється подальше відшкодування. Тож навіть міжнародна інституція функціонує у тісному зв'язку з національними механізмами реалізації.

Отже, ефективність режиму відшкодування шкоди від забруднення нафтою обумовлена поєднанням національних механізмів із міжнародно-правовим регулюванням, створюючи можливість пред'явлення вимог потерпілими особами безпосередньо суб'єктам відповідальності. Це сприяє забезпеченню оперативного відшкодування шкоди, хоча її дієвість й «ґрунтується на фінансовій спроможності, яка не завжди повною мірою забезпечує покриття витрат у разі окремих катастрофічних розливів» [9, с. 10].

Водночас у низці договірних режимів абсолютної відповідальності відповідні механізми реалізації не набули такого рівня деталізації. Показовим у цьому контексті є режим відповідальності за шкоду, завдану космічними об'єктами, у межах якого міжнародно-правове регулювання визначає обов'язок відшкодування шкоди, однак не формує розвиненого механізму його здійснення.

Ключовою особливістю відповідного регулювання є те, що відповідальність покладається не на оператора діяльності, а на запускаючу державу. Такий договірний режим зумовлений часом розроблення відповідних конвенційних норм – «приватизація» космічної діяльності відбувалася значно пізніше. Відповідно, саме запускаюча держава виступає єдиним суб'єктом відповідальності за Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 року [10].

Механізм реалізації абсолютної відповідальності щодо шкоди, завданої космічними об'єктами має міждержавний характер і здійснюється через процедури дипломатичного захисту. Потерпілі особи не наділені правом безпосереднього звернення до запускаючої держави з вимогами про відшкодування шкоди, а їх інтереси реалізуються через державу громадянства, державу, на території якої було завдано шкоду або державу, на території якої постійно проживають потерпілі особи.

Така конструкція істотно відрізняється від тих, що передбачають надання прямого доступу до національних судів.

Відсутність розвинених процесуальних та інституційних механізмів проявляється також у тому, що Конвенція 1972 року [10], на відміну від інших розглянутих конвенційних режимів, не передбачає обов'язкового фінансового забезпечення відповідальності, спеціалізованих компенсаційних фондів, уніфікованих процедур розгляду вимог, ефективних механізмів примусового виконання тощо.

У результаті, реалізація абсолютної відповідальності за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, залишається залежною від політичної волі держав і міждержавних переговорних процедур, що істотно обмежує її практичну ефективність.

Це узгоджується із загальною оцінкою стану міжнародно-правового регулювання космічної діяльності, для якого характерні фрагментарність, значна роль «м'якого права» та відсутність достатньо розвинених механізмів забезпечення виконання відповідних зобов'язань [11, с. 4].

Висновки. Порівняння розглянутих режимів свідчить, що їх відмінності стосуються як змісту обов'язку відшкодування шкоди (зокрема, щодо кола суб'єктів, обсягу відповідальності), так і побудови механізмів його реалізації. Це зумовлює різний ступінь ефективності здійснення відповідного обов'язку.

У тих режимах, де відповідальність структурована як цивільно-правова і передбачає можливість безпосереднього звернення потерпілих до національних судів, обов'язок відшкодування реалізується прямо, через національні суди держави місця заподіяння шкоди. Натомість у випадках, коли міжнародна абсолютна відповідальність покладена на держави і реалізується через дипломатичні процедури, її здійснення залежить від волі держав та опосередковується міждержавною взаємодією.

Водночас наведені конвенційні режими свідчать, що ефективність відповідальності залежить не лише від її закріплення у нормативно-правовому акті, а й від побудови механізмів її здійснення, відсутність або обмеженість яких зумовлює розрив між нормативним приписом і можливістю його реалізації.

Список використаних джерел

1. Barboza Julio. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011. Vol. 10. P. 42.
2. Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2006. Vol. II, Part Two. New York; Geneva: United Nations, 2008. P. 106–182.
3. Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc500.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).
4. Конвенція про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергії: Конвенція Орг. екон. співробітництва та розвитку від 29.07.1960. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu63k04u> (дата звернення: 01.03.2026).
5. Денисов В. Н. Ядерна шкода. *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т.* / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. Київ, 2019. Т. 3. М–Я. С. 979–982.
6. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року: Конвенція Міжнар. мор. орг. від 27.11.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (дата звернення: 01.03.2026).
7. International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage, 1971. *United Nations Treaty Series*. Vol. 1110. No. 17146. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201110/volume-1110-I-17146-English.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).
8. Goldie L. Concepts of strict and absolute liability and the ranking of liability in terms of relative exposure to risk. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1985. Issue 16. DOI: 10.1017/S0167676800003500. P. 248.
9. Mason M. Civil liability for oil pollution damage: examining the evolving scope for environmental compensation in the international regime. *Marine Policy*. 2003. Vol. 27, No. 1. P. 1–12. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0308-597X\(02\)00051-9](https://doi.org/10.1016/S0308-597X(02)00051-9) (дата звернення: 01.03.2026).
10. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 29.03.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126/conv#Text (дата звернення: 23.09.2022).

11. Стельмах О. С. Міжнародно-правовий режим безпеки дослідження та використання космічного простору в мирних цілях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 240 с.

References

1. Barboza Julio. The environment, risk and liability in international law. *Legal Aspects of Sustainable Development*. 2011. Vol. 10. P. 42.
2. Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*. 2006. Vol. II, Part Two. New York; Geneva: United Nations, 2008. P. 106–182.
3. Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc500.pdf> (accessed: 01.03.2026).
4. Konvetsiia pro vidpovidalnist pered tretioiu storonoiu v haluzi yadernoi enerhii: Konvetsiia Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobitnytstva ta rozvytku vid 29.07.1960 [Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu63k04u> (accessed: 01.03.2026) (in Ukr.).
5. Denysov V. N. Yaderna shkola. *Entsyklopediia mizhnarodnoho prava : u 3 t.* Kyiv, 2019. T. 3. P. 979–982 (in Ukr.).
6. Zvedenyi tekst Mizhnarodnoi konvetsii pro tsyvilnu vidpovidalnist za shkodou vid zabrudnennia naftoiu 1992 roku: Konvetsiia Mizhnarodnoi morskoi orhanizatsii vid 27.11.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_839#Text (accessed: 01.03.2026) (in Ukr.).
7. International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage, 1971. *United Nations Treaty Series*. Vol. 1110. No. 17146. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201110/volume-1110-I-17146-English.pdf> (accessed: 01.03.2026).
8. Goldie L. Concepts of strict and absolute liability and the ranking of liability in terms of relative exposure to risk. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1985. Vol. 16. P. 248. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0167676800003500>.
9. Mason M. Civil liability for oil pollution damage: examining the evolving scope for environmental compensation in the international regime. *Marine Policy*. 2003. Vol. 27, No. 1. P. 1–12. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0308-597X\(02\)00051-9](https://doi.org/10.1016/S0308-597X(02)00051-9) (accessed: 01.03.2026).
10. Konvetsiia pro mizhnarodnu vidpovidalnist za shkodou, zavdanu kosmichnymy ob'ektamy vid 29.03.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126/conv#Text (accessed: 23.09.2022) (in Ukr.).
11. Stelmakh O. S. Mizhnarodno-pravovi rezhym bezpeky doslidzhennia ta vykorystannia kosmichnoho prostoru v myrnykh tsiliakh: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.11 Kyiv, 2016. 240 p. (in Ukr.).

Ходош В. В. Механізми реалізації міжнародно-правових норм абсолютної відповідальності держав у національних правових системах

У статті досліджуються механізми реалізації норм абсолютної відповідальності у міжнародному праві крізь призму галузевих договірних режимів. Встановлено, що міжнародно-правове регулювання визначає зміст обов'язку відшкодування шкоди, однак його практичне здійснення забезпечується через національні правові механізми. Проаналізовано особливості реалізації відповідальності у ядерному, нафтовому та космічному режимах, що відрізняються за своєю конструкцією, колом суб'єктів та порядком пред'явлення вимог. Показано, що у режимах, де відповідальність поєднується з цивільно-правовими інструментами, включаючи каналізування відповідальності, фінансове забезпечення та компенсаційні механізми, забезпечується можливість безпосереднього звернення потерпілих і фактичного відшкодування шкоди. Водночас у космічному режимі відповідальність має міждержавний характер, що обмежує її практичну реалізацію. Обґрунтовано, що ефективність абсолютної відповідальності визначається побудовою механізмів її здійснення та роллю національних систем права у їх функціонуванні.

Ключові слова: міжнародне право, правомірна діяльність, механізми реалізації, національні системи права, відшкодування шкоди, нафтове забруднення, ядерна шкода, космічне право, компенсаційні механізми.

Khodosh V. V. The Implementation of Absolute State Liability in International Law: Mechanisms and the Role of National Legal Systems

This article examines the mechanisms for the implementation of absolute liability norms in international law through the analysis of sectoral treaty regimes. It is established that international legal rules define the content of the obligation to provide compensation for damage, while its practical realization is ensured through national legal mechanisms. The study focuses on three distinct regulatory models – nuclear liability, oil pollution liability, and

liability for damage caused by space objects – which differ in their structural design, the circle of liable subjects, and the procedures for bringing claims.

The analysis demonstrates that in regimes where liability is structured in civil law terms and supplemented by specific mechanisms, such as channelling of liability, compulsory financial security, and multi-tier compensation systems, victims are granted direct access to remedies, which enables effective compensation. In contrast, the space liability regime retains an inter-state character and relies on diplomatic protection, limiting the possibility of direct claims and reducing the practical effectiveness of liability.

Particular attention is paid to the role of national legal systems, which provide the procedural and institutional framework necessary for the realization of liability, including access to courts, adjudication of claims, and enforcement of decisions. It is argued that absolute liability in international law does not operate as a self-sufficient normative construct but requires properly designed implementation mechanisms. The effectiveness of such liability therefore depends on the interaction between international legal rules and national legal instruments, which together ensure the transition from a formal obligation to actual compensation.

Keywords: international law, absolute liability, lawful activities, implementation mechanisms, national legal systems, compensation for damage, oil pollution, nuclear damage, space law, compensation mechanisms.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-540-545

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026